

ELS SAFRANARS (ALTAFULLA): UN PAISATGE HISTÒRICO-CULTURAL D'ALT VALOR PATRIMONIAL

Maria Jesús Ortega Pérez¹ i Moisés Díaz García²
mjortegaperez@gmail.com / moisesu@msn.com

“La qualitat del paisatge és símbol de la maduresa i del nivell cultural d'un país”
Observatori del Paisatge de Catalunya

Resum: El paisatge forma part del patrimoni de la humanitat, ja que és fruit de la combinació de les accions humana i natural sobre el medi. Per això parlem de paisatge històric o cultural. Com a element patrimonial, modelat per les societats del passat, es pot estudiar i analitzar des de l'arqueologia, concretament des de l'Arqueologia del Paisatge, aplicant tècniques procedents de diferents disciplines. El paisatge històric d'Altafulla presenta elements de tipus etnogràfic, una interessant xarxa de camins d'origen medieval i romà, i un poblament arqueològic rellevant que abasta des del període ibèric fins a l'actualitat. A la partida dels Safranars, on properament es durà a terme un projecte urbanístic de dimensions considerables, es preserva un valuós paisatge històric-cultural, que conserva els elements tradicionals que caracteritzaven el territori d'Altafulla fins fa unes dècades. Hi destaca la presència d'un assentament romà, datat en el període tardorepublicà (segles II - I aC.) per les prospeccions arqueològiques realitzades recentment, i que probablement va tenir funcions de control militar. Tal com especifica la Llei Catalana del Paisatge, conservar el paisatge històric i posar-lo en valor és un deure de les institucions i les administracions públiques a nivell local i supralocal, ja que la presència d'aquest tipus de paisatges reverteix en la qualitat de vida de la ciutadania i pot generar oportunitats a nivell social i econòmic.

¹ Doctora en Arqueologia Clàssica. Institut Català d'Arqueologia Clàssica - Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge.

² Doctor en Arqueologia. Universitat Rovira i Virgili-Institut Català d'Arqueologia Clàssica.

Paraules clau: Paisatge històric, arqueologia del paisatge, poblament romà, poblament medieval, arqueomorfologia, Baix Gaià.

Abstract: Landscape is considered Human Heritage, for it is the result of the combination of human and natural actions over the environment, and so we can talk about it as historical or cultural landscape. Landscapes have been shaped by the past societies, and can be studied from archeology, specifically from Landscape Archeology, by the application of techniques from different disciplines. The historical landscape of Altafulla presents ethnographic elements, an interesting road network created in medieval and Roman times, and a relevant archaeological settlement that ranges from the Iron Age to the present day. In the area of Safranars, in which an urban project will soon be carried out, a valuable historical-cultural landscape is preserved, since the traditional features still stand. In addition, the presence of a Roman settlement stands out, which has been recently dated to the Roman Late Republican period (2nd-1st centuries BC) by archaeological surveys, and which was probably a strategic control place.

As specified in the Catalan Landscape Law, preserving the historic landscape and valuing it, is responsibility of the institutions and public administrations at the local and supralocal levels, since the existence of this type of landscape reverts to the citizens' quality of life and can create social and economic opportunities.

Keywords: Historical landscape, Landscape Archaeology, Roman settlement, Medieval settlement, archaeomorphology, Baix Gaià.

Introducció

Altafulla té el privilegi de comptar amb diversos béns immobles d'alt valor patrimonial al seu terme municipal.

Habitualment, tant a nivell ciutadà com professional, quan parlem de patrimoni històric o cultural ens venen al cap edificis, jaciments arqueològics, elements artístics, etc. En el cas d'Altafulla podríem pensar ràpidament, per exemple, en la vil·la romana dels Munts, el castell, el nucli antic o, fins i tot, els búnquers i nius de metralladora de la platja.

Però el paisatge que ens envolta també és un element patrimonial, ja que s'ha configurat tal com el veiem ara degut a la combinació de dos tipus d'impactes sobre el territori: l'impacte humà i el dels esdeveniments naturals.

Els paisatges actuals són per tant, en gran part, fruit de l'activitat de les societats que els han habitat al llarg de la història, cadascuna de les quals l'ha transformat segons els seus propis paràmetres socials, culturals i econòmics.

Com que són en part resultat de l'activitat humana, són susceptibles de ser ana-

litzats per l'Arqueologia, i dins d'aquesta, en particular, dins la disciplina de l'Arqueologia del Paisatge.

La metodologia aplicada per aquesta disciplina, que és multidisciplinària i diacrònica, permet documentar amb una fiabilitat extraordinària tots els elements històrics conservats en els paisatges actuals de manera que, en els últims anys, l'Arqueologia del Paisatge s'ha consolidat com una disciplina essencial per al coneixement de l'estructuració territorial i la caracterització arqueològica dels paisatges culturals. Com a conseqüència, s'ha convertit en una peça clau per a la gestió i la conservació de tot tipus de paisatges històric-culturals.

L'Arqueologia del Paisatge incorpora dos àmbits bàsics de recerca: l'esfera històrico-arqueològica i la paleoambiental, les quals engloben diverses especialitats científiques.

Dins l'esfera historicoarqueològica (de la qual ens n'ocuparem en aquest article) s'emmarquen l'arqueologia, l'arqueomorfologia i els estudis històrics³.

Les anàlisis integrades dins l'arqueologia inclouen l'estudi del poblament, les dinàmiques i les formes d'hàbitat.

L'anàlisi de la documentació històrica reforça el coneixement de diversos aspectes del territori i dels elements que el constitueixen, ajudant a caracteritzar components desapareguts i a definir l'evolució de la zona estudiada.

Finalment l'arqueomorfologia⁴ s'ocupa d'analitzar l'estructuració del territori i la morfologia dels elements que l'articulen, incloent-hi la xarxa viària, els sistemes de regadiu i els parcel·lars agrícoles, amb l'objectiu de caracteritzar l'estructuració del territori i la seva evolució. Aquesta lectura històrica dels sistemes d'estructuració territorial permet establir cronologies relatives, mitjançant la classificació morfològica dels elements que els componen⁵, que posteriorment s'hauran de comprovar amb els de prospecció⁶.

En el cas d'Altafulla, tot i que encara no s'ha dut a terme cap estudi global del paisatge, el 2018, en el marc de les Primeres Jornades de Paisatge Històric del Baix Gaià, el Dr. Josep Maria Palet (director de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica-ICAC i del Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge-GIAP) i la primera autora

³ Caldria també fer esment a les diferents aplicacions de la geoarqueologia i la paleobotànica, entre d'altres, però no hi entrarem en aquest article.

⁴ Orengo Romeu, Héctor Aleix; Palet Martínez, Josep Maria; "Methodological insights into the study of centuriated field systems: a landscape archaeology perspective". *Agri Centuriati*, 6 (2010), p. 171-185.

⁵ Palet Martínez, Josep Maria, *Estudi territorial del Pla de Barcelona: estructuració i evolució del territori entre l'època ibero-romana i l'altmedieval (segles II-I aC - X-XI dC)*. Estudis i memòries d'arqueologia de Barcelona, 1 (1997). Centre d'Arqueologia de la Ciutat, Institut de Cultura. Barcelona.

⁶ Ortega Pérez, Maria Jesús; Palet Martínez, Josep Maria; Orengo Romeu, Héctor Aleix; "Origen i desenvolupament d'un paisatge mediterrani: la integració de tècniques de prospecció en l'anàlisi arqueomorfològica del territori de València", *Actes de les V Jornades d'Arqueologia de la Comunitat Valenciana* (2020), p. 401-411.

d'aquest article, Dra. Ortega, van presentar un estudi sobre la xarxa viària històrica dels termes municipals d'Altafulla i Torredembarra.

En aquest estudi preliminar, es van documentar les fases de la formació de l'actual articulació viària del territori, que són essencialment dues:

Una primera fase en què es va implementar una estructuració viària amb morfologia ortogonal (graella de camins que es creuen en perpendicular), que es pot datar en el període romà.

Una segona fase en què es crea una estructuració viària medieval formada per xarxes de camins radials (en forma d'estrella) amb punt central en els nuclis de població.

A més a més, es va integrar en l'anàlisi tot el poblament històric conegut d'ambdós termes municipals, en els quals destaquen les ocupacions dels períodes ibèric, romà i medieval.

Ubicació

L'assentament dels Safranars es localitza en la partida agrícola homònima del terme municipal d'Altafulla, concretament al punt més alt d'una petita elevació anomenada a la cartografia històrica com El Balcó, separada del nucli urbà actual per uns 700 m (fig. 1).

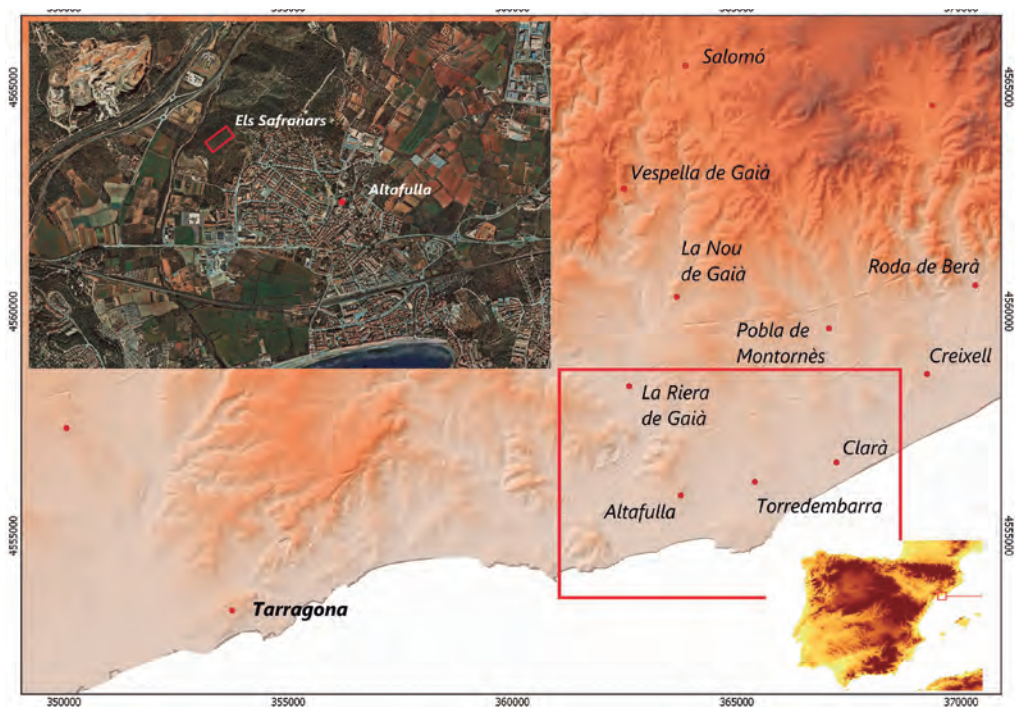

Figura 1. Situació de la zona d'estudi (elaboració pròpia)

El Balcó és un promontori discret però estratègic, que controla visualment un tram del riu Gaià, el camí de Ferran i gran part del territori d'Altafulla: el mar, part de la vall del Gaià i altres promontoris propers com Sant Antoni, Santa Margarida, i fins i tot Tarragona.

Es troba en una àrea on es conserva el paisatge tradicional, amb cultius de secà abandonats i zones de garriga, així com terrasses de pedra seca i altres elements etnogràfics.

Abans dels treballs realitzats recentment, es coneixia l'existència d'un assentament iberoromà a la partida dels Safranars⁷, però no estava catalogat a l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya (IPAC).

La primavera de 2020, la primera autora d'aquest article, en un passeig casual per la zona, va documentar una acumulació de restes ceràmiques de cronologia romana republicana (segles II-I aC) i va posar en coneixement de l'arquitecte municipal les troballes realitzades, per tal que des de l'Ajuntament es tinguessin en compte de cara a la implementació del projecte urbanístic de Safranars. Des de l'Ajuntament es van fer les gestions adients per tal de fer una modificació puntual del POUM i, durant l'estiu del mateix any, el segon autor d'aquest article, Moisés Díaz, va portar a terme els treballs de prospecció arqueològica de la zona afectada pel projecte, en el marc de la normativa de la Llei de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya. Posteriorment, a partir dels resultats de la prospecció arqueològica, l'arqueòleg Mikel Neira (Apriori Cultural S.L.) va dirigir els treballs de delimitació arqueològica de la zona on s'havien trobat materials romans en superfície. Es van excavar nombroses rases i es va poder definir una zona que hauria estat ocupada pel jaciment d'època romana⁸.

La importància del paisatge per a la qualitat de vida ciutadana i el desenvolupament local:

Catalunya va ser un dels primers territoris europeus en aprovar una Llei de Paisatge: la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge; havent-se adherit prèviament (any 2000) al Conveni europeu del paisatge que reclamava a tots els països membres que posessin en pràctica polítiques de paisatge. El Conveni defi-

⁷ Carulla i Gratacòs, Narcís; Porter i Moix Maria, "Les ocupacions antigues a l'entorn de Sant Antoni", *Estudis Altafullencs* 38, (2014) p. 53-58. Centre d'Estudis Altafullencs.

Berni Millet, Piero; Gorostidi Pi, Diana. "Sello del liberto Statius Turius en un dolium de Els Safranars (Altafulla, Tarragona)", *'Ex Officina Hispana'*, 7 (2016), p. 54-60. Sociedad de Estudios de la Cerámica Antigua en Hispania (SECAH).

⁸ Neira Zubieta, Mikel, (inèdit) Informe d'intervenció arqueològica als terrenys dels Safranars a Altafulla (Tarragonès) (2021), A priori Cultural.

nia el paisatge com “un element essencial per al benestar individual i social, la protecció, gestió i planejament del qual comporten drets i deures per a tothom”.

Ambdós documents estableixen que el patrimoni ambiental, cultural, social i històric influeix en la qualitat de vida dels ciutadans i que esdevé sovint un recurs de desenvolupament econòmic.

La llei catalana reconeix que el paisatge és un element de benestar individual i col·lectiu que, a més de valors estètics i ambientals, té una dimensió econòmica, cultural, social, patrimonial i identitària. El seu objectiu és compatibilitzar el desenvolupament econòmic i urbanístic amb la qualitat de l'entorn, impulsant la integració del paisatge en les polítiques d'ordenació territorial i urbanístiques per part dels poders públics, inclosos els ajuntaments.

Un paisatge valoritzat, enforteix el cos social i dignifica la ciutadania, però també genera oportunitats econòmiques i esdevé un agent de creació d'ocupació en sectors com l'agricultura, el medi ambient i l'educació, el cinema, la publicitat, la moda i la gastronomia, entre d'altres.

En un territori com el d'Altafulla, amb un alt grau d'antropització i caracteritzat pel deteriorament del paisatge i el perill de destrucció dels elements històrics, la realització d'estudis de paisatge és essencial per tal de desenvolupar una gestió òptima del territori i del paisatge cultural, tenint en compte les indicacions de la Llei de Paisatge de Catalunya, que evidencien el dret de la ciutadania a viure en un entorn culturalment significatiu i el deure de les administracions a preservar el paisatge com a element que aporta qualitat de vida als habitants d'un territori.

Els treballs arqueològics desenvolupats a la partida agrària dels Safranars, els quals expliquem detalladament al següent apartat, han justificat la necessitat de realitzar una veritable integració de les dades científiques en un estudi de paisatge històric que permeti preservar els valors patrimonials de la zona modificant el projecte urbanístic aprovat de 2004. Així mateix, ha fet que l'Ajuntament d'Altafulla es plantegi la realització d'un estudi del paisatge històric a nivell municipal que serà una eina de gestió territorial per a l'administració local i un referent pel que fa a polítiques de paisatge en tota Catalunya.

Treballs arqueològics a la partida dels Safranars

Com ja hem explicat, l'assentament dels Safranars era conegut per la comunitat científica però no estava catalogat als inventaris oficials de patrimoni. Un cop documentat l'assentament i traslladada la informació a l'Ajuntament d'Altafulla, es van posar en marxa els mecanismes administratius i es van iniciar els treballs de prospecció arqueològica, per tal de determinar el valor i característiques de la zona on es troben les restes ceràmiques.

Els treballs arqueològics realitzats els darrers mesos han permès verificar que la partida dels Safranars és una àrea on el paisatge històric tradicional d'Altafulla es conserva de manera excepcional⁹ amb cultius tradicionals i elements etnogràfics diversos.

Al mateix temps van confirmar una gran dispersió de ceràmica romana per una àmplia zona (els denominats sectors S7 i S2 del projecte d'urbanització), que indicava la possible existència d'un assentament de cronologia romana tardorepublicana (figures 2 i 3). Finalment s'hi van documentar diversos elements etnogràfics i arqueològics fora de les àrees afectades per la futura urbanització.

Figura 2. Situació de l'assentament dels Safranars i els sectors del projecte urbanístic. El punt groc assenyalava el lloc de la primera troballa de ceràmica romana tardorepublicana. Les àrees en colors indiquen les zones de dispersió de material ceràmic d'aquesta cronologia: en blau la zona de menor densitat i en verd la zona de major concentració/densitat de ceràmica en superfície (Díaz 2020).

⁹ Díaz Garcia, Moisés (inèdita), Memòria de la prospecció per a la Modificació puntual del POUM d'Altafulla en l'àmbit dels sectors S-2, S-3 i S-7, Altafulla, Tarragonès. (2020)

Figura 3. Dispersió ceràmica de cronologia romana tardorepublicana localitzada als treballs de prospecció a la partida dels Safranars (Díaz 2020)

Elements etnogràfics

Pel que fa als elements etnogràfics, destaquen els sistemes de terrasses en pedra seca, quedant a la partida dels Safranars objecte de prospecció un interessant conjunt de marges i bancals.

Les terrasses en pedra seca són elements històrics que habitualment corresponen a una fase d'expansió dels cultius que va tindre lloc a partir del segle XVIII. Tot i això, diversos estudis de paisatges agrícoles terrassats han documentat la reutilització en època moderna d'estructures antigues de terrassa (romanes i ibèriques) mitjançant la reparació i recrescut de les mateixes¹⁰. Aquest podria ser el cas d'algunes de les terrasses dels Safranars (fig. 4), car es troben en una zona amb alt índex de poblament d'època antiga, com ja s'ha explicat abans.

¹⁰ Palet Martínez, Josep Maria; Riera Mora, Santiago, “Evolución y antropización del paisaje en zonas de baja montaña mediterránea: estudio arqueológico y paleoambiental de los sistemas de terrazas en la Sierra Litoral catalana”, a T. Naco, O. Olesti, A. Prieto (eds.), *Paleoenvironmental analysis and landscapes studies*, (1998), p. 101-117.

Garcia Molsosa, Arnau; Flórez Santasusanna, Marta; Lladó, Meritxell; Euba Rementeria, Itxaso; Palet Martínez, Josep Maria; Giralt Romeu, Santiago. 2012, “Human Land Use Strategies in a Mediterranean Mid-Mountain Landscape (Montserrat Massif, Barcelona). Analysing Human Landscape Impact through Archaeological and Geomorphological Analysis”, *E-Topoi, Journal of Ancient Studies*, Special Volume 3 (2012), p. 311-316.

Figura 4. Imatges del sistema de terrasses en pedra seca de la partida dels Safranars, (Díaz 2020)

Un altre dels elements destacables a nivell patrimonial són els cultius tradicionals. Els territoris mediterranis s'han caracteritzat històricament per la presència de cultius de secà extensius i de regadiu intensius que ocupen espais més reduïts (en diferents graus depenent del període històric i la tecnologia emprada). Pel que fa a l'àmbit dels Safranars, els cultius que s'hi conserven (abandonats) són de secà, essencialment olivera i garrofers (fig. 5), tot i que se'n coneix per documentació històrica també el conreu de vinya i l'existència de garriga¹¹. Malgrat això la denominació de la partida, Safranars, remet a la presència de cultiu de safrà en algun indret proper.

Figura 5. Imatges dels cultius tradicionals actualment abandonats: garrofer i olivera (Díaz 2020)

En aquest mateix tipus de patrimoni s'hi inclouen també les barraques de pedra seca: refugis per als pagesos i els pastors o per desar-hi eines que, a Altafulla, es troben protegides com a Béns Culturals d'Interès Local (BCIL) per la normativa urba-

¹¹ Blanc Canyelles, Francesc. "Manel Roig Pallarés, regidor i alcalde al Quatrienni (1850- 1853)", *Estudis Altafullencs* 34 (2010), p. 7-39.

nística municipal. En aquest cas, a la partida dels Safranars, tot i que fora de l'àmbit afectat pel projecte -molt a prop del S2- s'hi conserva un conjunt de barraca de pedra seca i pou/cisterna, uns elements del nostre patrimoni etnològic que valdria la pena preservar i donar a conèixer (fig. 6) . A més a més, un altre pou, de factura constructiva moderna, va ser localitzat durant els treballs de prospecció en el sector 2.

Figura 6a: Pou/cisterna modern (Díaz 2020)

Figura 6b: Barraca de pedra seca (foto Narcís Carulla)

4.2. Patrimoni arqueològic:

Els elements arqueològics que s'han documentat a la partida dels Safranars, i concretament a l'espai afectat pel projecte urbanístic, corresponen a un assentament d'època romana tardorepublicana i a un conjunt de camins històrics que configuren la xarxa que articula el territori del Baix Gaià en general, i d'Altafulla en particular.

A continuació passem a detallar cadascun dels elements arqueològics.

Assentament romà tardorepublicà (segles II-I aC):

La primera fase dels treballs arqueològics va consistir en la prospecció superficial dels terrenys de la partida dels Safranars afectats per la modificació del Pla Parcial que va motivar les recents intervencions. En el seu transcurs es va documentar material ceràmic abundant en superfície, abastant una àmplia franja que inclou de la part més elevada de l'extrem nord a la zona central (sectors S7 i S2). Tal com va permetre comprovar la posterior delimitació arqueològica¹², el jaciment se situa cap a la zona més elevada (sector S7) i una bona part del material documentat en superfície es troba fora del seu context originari doncs, degut a l'orografia del terreny, els fragments ceràmics provinents de la part més elevada del turó acaben dipositant-se en els vessants (concretament arran dels murs de terrassa) degut als processos naturals d'erosió.

¹² Volem agrair a Mikel Neira i Cristina Benet (Apriori Cultural S.L.) que ens hagin facilitat l'informe dels treballs de prospecció arqueològica per incloure els resultats en el nostre estudi.

Les rases excavades durant la intervenció de delimitació¹³ permeten documentar diverses estructures del jaciment, com ara murs, diversos retalls i un *dolium*¹⁴. El conjunt de materials recuperats, principalment ceràmica ibèrica i àmfores itàliques, confirma la datació en el període romà tardorepublicà, és a dir, entre els segles II i I aC, els segles en els quals es va produir la conquesta i consolidació per part de l'Imperi Romà de la Península Ibèrica, i que tingué com a principal base militar d'operacions l'assentament de Tàrraco.

Però, dels elements que es van documentar durant la prospecció, cal posar l'accent a les evidències identificades a la part superior del turó de la partida dels Safranars, que a la cartografia antiga la zona apareix anomenada com “El Balcó”¹⁵. Des d'aquí es pot gaudir d'unes excepcionals vistes sobre la vall del Gaià, a més a més de tenir connexió visual amb la costa i altres assentaments històrics. És a dir, que és un lloc de control estratègic privilegiat.

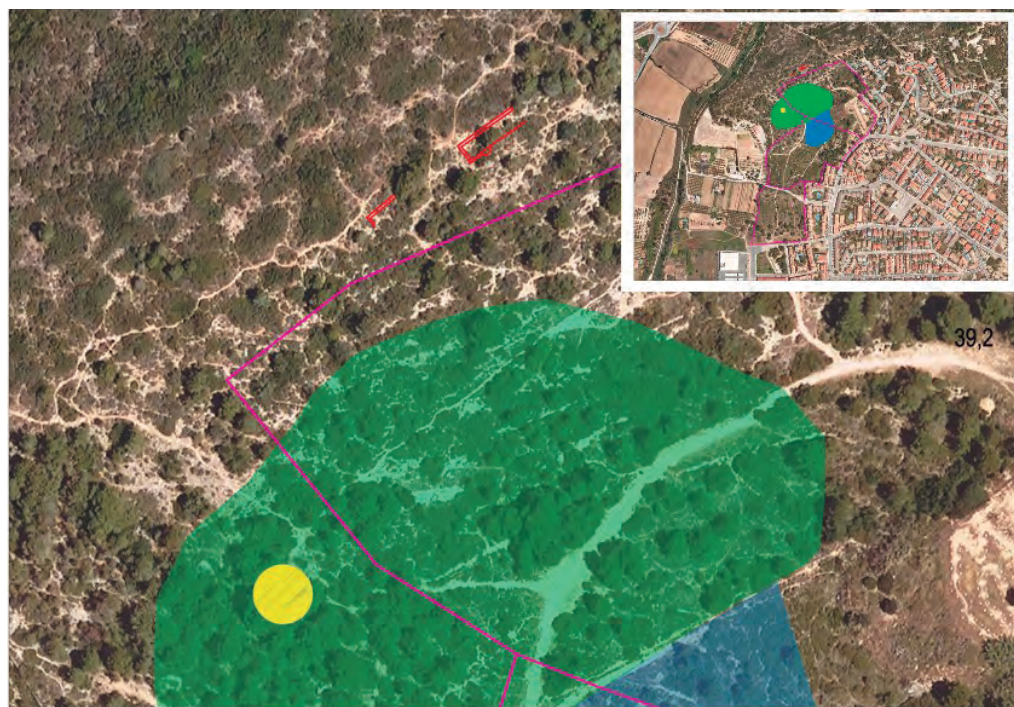

Figura 7. Situació de les estructures muràries documentades a la part alta del Balcó (Díaz 2020)

¹³ Neira Zubieta, Mikel. 2021, op. cit.

¹⁴ Gran tenalla fabricada en terracota destinada principalment a l'emmagatzematge de vi.

¹⁵ Aquestes estructures es troben a tocar del límit nord de l'àmbit del planejament dels Safranars, motiu pel qual no es van dur a terme altres treballs d'excavació i/o neteja durant la segona part dels treballs arqueològics de delimitació. No obstant, cal tenir-les presents per futures actuacions i estudis de major profunditat, donat el seu potencial.

En aquest punt es van identificar les restes de diversos murs de gran amplada obrats amb pedres mitjanes i grans lligades amb argila, que difereixen a nivell tècnic dels bancals de pedra seca del seu entorn. Aquests murs defineixen unes construccions de planta rectangular allargada, que s'adapten al pendent del cim i ocupen la talaia que domina visualment Altafulla, Tamarit, Ferran i la Riera, així com el riu Gaià (fig 7).

Pel que fa a la seva caracterització, diversos elements ajuden a definir-lo.

A nivell de tècnica constructiva destaca el fet que els murs estiguin fets a doble cara, tinguin gran amplada i siguin obrats amb aparell irregular de pedres de mitjanes i grans lligades amb argila. Tenim paral·lels en construccions a la ciutat de Tàrraco, datades també en època tardorepublicana, concretament a inicis del segle I aC, com per exemple els murs aixecats per construir la caixa de protecció de la gran claveguera o "cloaca màxima" de Tàrraco trobada al carrer d'Apodaca¹⁶.

Respecte a la morfologia de les construccions, es caracteritzen per la seva planta rectangular allargada. Un dels murs, a més, compta amb un espai sortint semicircular al costat sud, un fet que, sumat a la seva situació de domini visual de la desembocadura del Gaià i el camí de Ferran/la Riera (que és la via de comunicació cap a l'interior del Baix Gaià), fa plantejar la hipòtesi que es pogués tractar d'algun punt de control estratègic tardorepublicà, com semblarien indicar els materials trobats als peus d'aquest turó.

Figura 8. Imatges de detall dels murs que conformen les construccions documentades

¹⁶ Macias Solé, Josep Maria; Fiz Fernández, Ignacio; Piñol Masgoret, Lluís; Miró i Alaix, Maria Teresa; Guitart i Duran, Josep (dirs.), *Planimetria Arqueològica de Tàrraco, Atlas d'arqueologia urbana de Catalunya*, 2 (2007), Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Tarragona, ICAC, Tarragona, p. 102-105

Díaz García, Moisés; Puche J.M. 2003, "El proceso de urbanización de la Tarraco republicana: los niveles constructivos del colector principal de la ciudad", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12, p. 291-319.

En aquest sentit cal destacar la troballa els darrers anys del *castellum* tardorepúblicà de Puigpelat¹⁷, o el fortí romà de la Costa de la Serra a la Secuita¹⁸, que es troba en fase d'estudi, com a exemples d'assentaments militars d'aquesta època establerts com a punts de control territorial. No obstant, aquesta és una hipòtesi que haurà de ser contrastada amb noves dades fonamentades en una actuació arqueològica de major envergadura sobre les restes conservades al “Balcó” de la partida dels Safranars.

La xarxa de camins i el poblament:

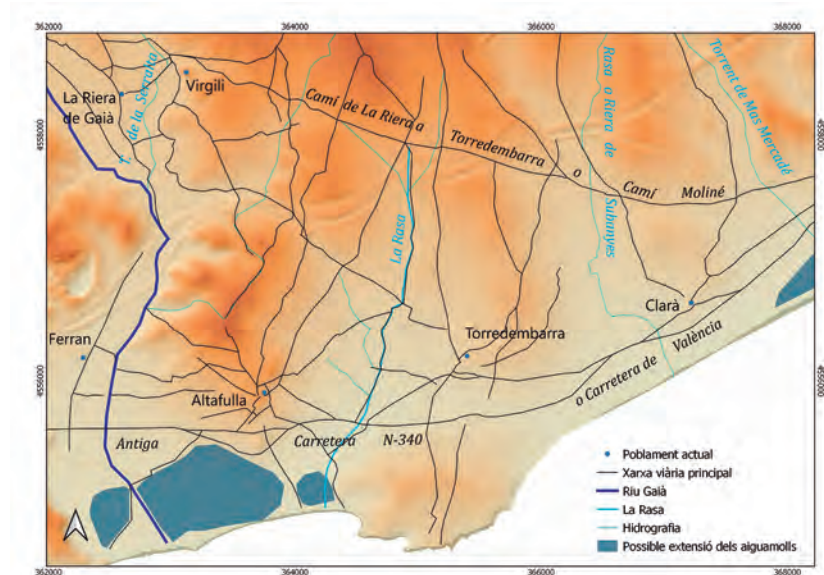

Figura 9.
Xarxa viària i poblament històric a la zona d'estudi

¹⁷ Díaz García, Moisés, *El Castellum de Puigpelat, un assentament militar romà en el territori de la Tàrraco Republicana*, Biblioteca Tarraco d'Arqueologia, 5 (2009), Ed. Fundació Privada Liber.

¹⁸ Bertral Arias, Anna; Belarte Franco, Carme; Buxeda i Garrigós, Jaume; Canela Gràcia, Joan; López Vilar, J.; Madrid Fernández, Marisol; Otero Herraiz, Núria; del Pino, Miguel; "The mortar pavements of the roman site of Costa de la Serra (La Secuita, Tarragonès). A multidisciplinary study", *Proceedings of the 13th Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics "What comes to mind when you hear mosaic? Conserving mosaics from ancient to modern"* 2018, Barcelona, p. 561-566. Belarte Franco Carme; Canela Gràcia, Joan; López Vilar, Jordi; Otero Herraiz, Núria, 2020 (inèdit), *Informe dels treballs d'excavació al jaciment de la Costa de la Serra (La Secuita, Tarragonès) durant les campanyes de juny-juliol i novembre de 2020*. Expedients: 437 K121 N764 2020_1_28278 / 437 K121 N764 2020-1-29916. Projecte quadriennal Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la Protohistòria (Institut Català d'Arqueologia Clàssica). Belarte Franco, Carme; Canela Gràcia, Joan; López Vilar, Jordi; Otero Herraiz, Núria, 2017 (inèdit), *Memòria de les excavacions arqueològiques desenvolupades a la Costa de la Serra (La Secuita, Tarragona). Campanyes de 2015, 2016 i 2017*. Projecte quadriennal Formes d'ocupació del territori i evolució del poblament a la Cessetània occidental durant la Protohistòria (1er mil·lenni aC) (Institut Català d'Arqueologia Clàssica).

La zona d'estudi presenta una xarxa de camins històrics complexa i adaptada tant a les característiques físiques del territori (orografia i hidrografia) com a les necessitats del poblament i també depenent de l'ús del territori que se n'ha fet durant les diferents èpoques històriques, segons les prioritats de les diferents societats que l'han ocupat. (fig. 9).

Com ja s'ha exposat, el 2018 es va fer un estudi arqueomorfològic primerenc de la xarxa viària històrica dels termes municipals de Torredembarra i Altafulla¹⁹, en el qual es va documentar un conjunt viari d'origen romà de morfologia ortogonal (en graella) i un altre sistema viari medieval de forma estrellada o radial²⁰. Aquesta documentació i anàlisi es va poder fer gràcies al fet que la major part dels camins antics s'han conservat degut a que continuen en ús, i continuen en ús perquè el seu traçat és idoni per l'estructuració i articulació del territori.

Ambdós sistemes es van poder relacionar de forma evident amb el poblament històric-arqueològic del territori esmentat (fig. 10).

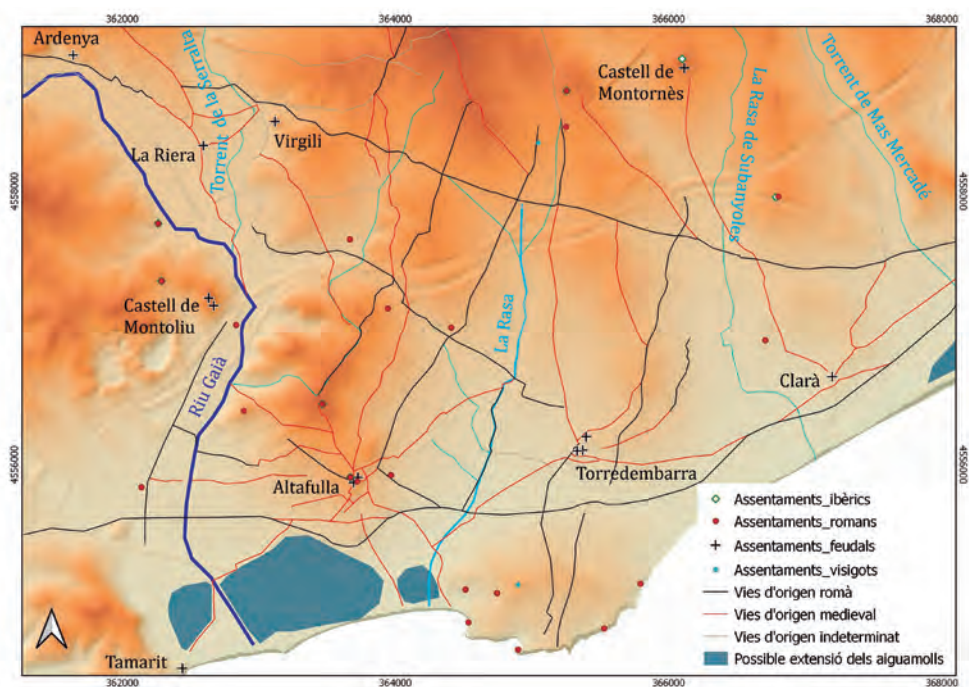

Figura 10. Resultat de l'anàlisi arqueomorfològica de la xarxa viària i la integració de les dades arqueològiques

¹⁹ Ortega Pérez, Maria Jesús; Palet Martínez, Josep Maria (inèdita). "Camins d'Història. La xarxa viària històrica entre Altafulla i Torredembarra", comunicació presentada a les *Primeres Jornades de Paisatge Històric del Baix Gaià: El paisatge com a valor del territori* (2018).

²⁰ Per a més detalls sobre la metodologia emprada a l'anàlisi, consulteu les publicacions del Grup d'Investigació d'Arqueologia del Paisatge de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Orengo, Palet 2010; Ortega, Orengo, Palet 2015; Ortega, Palet, Orengo 2020, entre d'altres.)

Vies de creació romana

Respecte a les vies d'origen romà, podem classificar-les per descriure-les en les que són de llarg recorregut i les de curt recorregut.

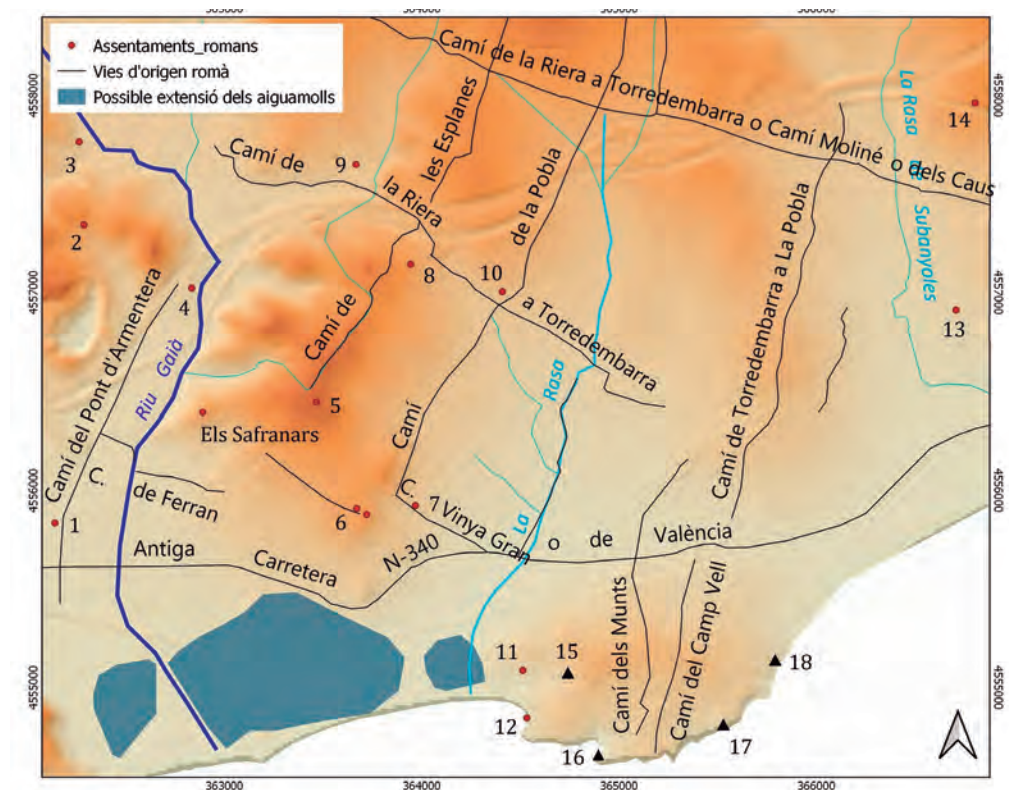

Figura 11. Poblament romà a la zona d'estudi i la seva relació amb la xarxa viària d'origen romà: 1. Vil·la de Ferran; 2. Les Fontanilles; 3. El Pi verd de Martí; 4. Vil·la de la Fàbrica d'Alabastres; 5. Sant Antoni; 6. Altafulla; 7. Vil·la del costat del poble; 8. La Coma; 9. Vil·la de Revella; 10. Vil·la de la Casera; 11. Vil·la romana dels Munts; 12. Termes de la platja; 13. Vil·la del Moro; 14. Vil·la de Bigorra; 15- Pedrera dels Munts; 16. Pedrera dels Capellans; 17. Pedrera de la Punta de la Llança; 18. Pedrera de la Punta Foradada

Pel que fa a les primeres, dins el terme d'Altafulla són: el Camí de la Nou, el Camí de la Riera a Torredembarra (dels Quatre Camins), l'actual T-214 —antigament Camí de la Riera a Torredembarra o Camí dels Caus—, i la Via Augusta, que discorria aproximadament pel recorregut de l'antiga carretera o camí ral, encara que sense coincidir completament. Aquestes vies són els eixos rectors que articulen el poblament antic de la zona i, de fet, al llarg d'elles se situen fins a 11 assentaments de cronologia romana: Safranars, Vil·la de Ferran, Enterraments i poblat del Coll de Creus, Vil·la

de Revella²¹, Vil·la de la Casera, Poblat de La Coma, Sant Antoni, Vil·la d'Altafulla, Vil·la romana d'Ardenya, poblat de Bigorra i Partida de la Clota.

Pel que fa a les vies d'origen romà de més curt recorregut, hi podem esmentar el Camí de la Vinya Gran i el Camí de Ferran, entre altres (fig. 11).

Cal destacar que l'assentament de Safranars està estretament relacionat amb aquesta xarxa viària, concretament amb l'actual Camí de Ferran a Altafulla —perpendicular al riu Gaià— i amb el camí del Pont d'Armentera a Altafulla —paral·lel al riu—, actualment al terme de Tarragona, un fet que reforça la datació romana del sistema viari ortogonal documentat a la zona.

Aquest segon camí (camí del Pont d'Armentera a Altafulla) és de molt llarg recorregut i permet l'accés als territoris de l'interior des de la costa i estava perfectament controlat des de l'assentament dels Safranars.

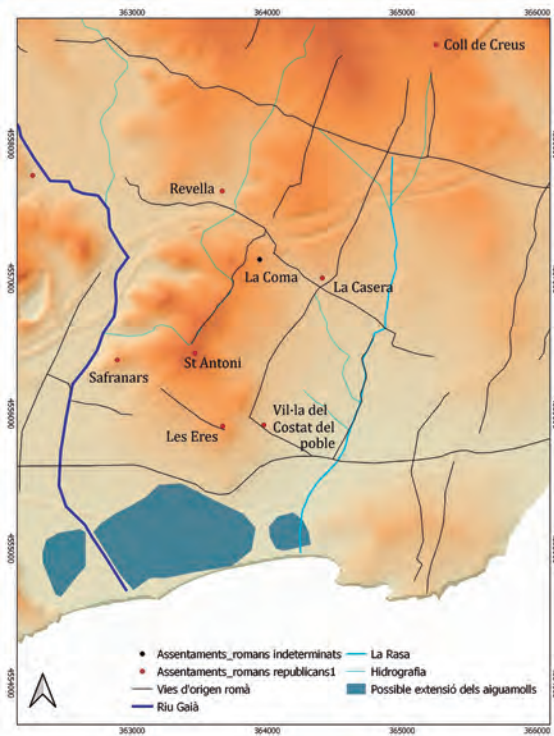

Figura 12. Poblament romà tardorepublicà i la seva relació amb la xarxa viària i la hidrografia

Totes aquestes dades sobre el territori d'Altafulla durant el període tardorepublicà, que és el moment de la consolidació de la conquesta romana del nostre territori, es com-

²¹ Entre els termes municipals d'Altafulla i La Riera.

pleten amb els treballs a l'entorn dels Safranars que hem descrit anteriorment, i que permeten caracteritzar el panorama de la primera ocupació romana del Baix Gaià amb una forta intervenció territorial, de conceptualització simbòlica, control i articulació.

De fet al terme municipal d'Altafulla i amb una cronologia similar (entre finals del segle II aC i l'I aC), es coneixen fins a 5 jaciments: Sant Antoni²², Les Eres²³, La Casera i la vil·la del costat del poble²⁴, i els Safranars (fig. 12).

Aquestes dades arqueològiques reflecteixen un territori intensament ocupat durant els segles II-I aC. Una realitat que està relacionada amb les dinàmiques de la Tàrraco romana, que té el seu origen en un campament militar que acaba consolidant-se com una gran ciutat entre la segona meitat del segle II aC i els inicis del segle I aC, la qual cosa reverteix en el creixement del seu pes sobre el territori.

Aquest fet està relacionat també, des de finals del segle II aC (entorn l'any 100 a.C.), amb la implantació de les centuriacions *Tarraco I* i *III* associades a la fundació de la ciutat romana, i posteriorment *Tarraco II*, ja durant la segona meitat del segle I aC²⁵.

En aquest sentit, malgrat que el territori del Baix Gaià no es va veure integrat en cap xarxa centuriada degut a la seva orografia, des de la conquesta romana (segles II-I aC) fins la consolidació de l'ocupació al territori en el segle I aC, es pot dir que la zona havia estat objecte d'intervencions de control, amb assentaments i actuacions a la xarxa viària, que van donar pas a una intensiva implantació de poblament rural.

Conclusions: la integració dels resultats de la investigació en l'urbanisme municipal

Com s'ha dit abans i tal com assenyala la Llei de Paisatge de Catalunya, l'estudi del paisatge històric i la seva posada en valor a través de la conservació dels seus elements i la difusió dels coneixements científics, poden revertir en la millora de la qualitat de vida de la ciutadania que habita els territoris analitzats.

En el cas dels Safranars d'Altafulla es dona una oportunitat única de fer aquesta

²² Otiña Hermoso, Pedro. "Restes ceràmiques al turó de Sant Antoni (Altafulla)", *Estudis altafullencs*, 32, (2008), p. 67-72.

²³ Adserias Sans, Maria. "Evidències d'època ibèrica a Les Eres (Altafulla, Tarragonès)", *Estudis altafullencs*, 23 (1999), p. 7-19.

²⁴ Inventari del Patrimoni Arqueològic i Paleontològic de Catalunya. Generalitat de Catalunya Otiña Hermoso Pedro. "Noves dades del poblament romà a Altafulla: la vil·la del costat del poble", *Estudis altafullencs*, 31 (2007), p. 75-86.

²⁵ Palet Martínez, Josep Maria; Orenge Romeu, Hèctor. "The Roman centuriated landscape: conception, genesis and development as inferred from the Ager Tarraconensis case", *American Journal of Archaeology*, 115.3 (2011), p. 383-402.

tasca, responsabilitat dels poders públics i en aquest cas de l'administració local, car es tracta d'una zona del territori municipal on es conjunten una sèrie de factors i elements que fan idoni l'abordatge d'un treball d'aquestes característiques.

En primer lloc, un assentament militar de control territorial d'època tardorepública (segles II - I aC), amb paral·lels en altres indrets de la península ibèrica.

En segon lloc, la conservació de diversos elements del paisatge tradicional d'Altafulla com són els cultius tradicionals, sistemes de terrasses de pedra seca i altres elements etnogràfics com barraques de pedra seca, pous etc.

I en tercer i darrer lloc, una xarxa de camins històrics d'origen romà i medieval que encara articulen el territori i que estan relacionats amb diversos nuclis de poblament històric amb un espectre cronològic que va des d'època ibèrica fins l'actual.

El coneixement en profunditat de l'evolució històrica d'aquest sector del terme d'Altafulla permetrà integrar part dels seus elements històrics en un projecte urbanístic heretat de l'època de la bombolla immobiliària, que serà modificat parcialment permetent una millor adequació al moment social actual així com als valors de les lleis de paisatge catalanes i europees. I minvarà, almenys parcialment, l'impacte que aquest gran projecte tindrà sobre el paisatge altafullenc.

Figura 13. Aspecte actual d'un tram del Camí dels Caus

Figura 14. Aspecte actual d'un tram del camí de la riera a Torredembarra (a la zona dels quatre camins) a l'alçada on se situa l'assentament romà de La Casera)

No volem acabar aquest article sense dir que caldria, per tal d'aconseguir el menor impacte possible, combinar l'execució d'aquest pla urbanístic (que a la pràctica no es pot aturar), amb la integració de les característiques històriques i els valors culturals i naturals que presenta la partida dels Safranars, respectant les línies que s'han exposat en aquest text.